

Timár Attila

„A sznobság, tudja... az volt a hibás.”

Gyárosok és úriemberek: brit dzsentrifikáció és oral history

A brit gyáriparosság prominens birminghami képviselőin folytatott dzsentrifikációs kutatásaim elsődleges célja a dzsentrifikáció, mint jelenség értelmezési lehetőségeinek a felülvizsgálata volt. Saját dzsentrifikáció-értelmezésem szerint az angol társadalomtörténészek által (megfoghatóságuk, mérhetőségük miatt) gyakorta preferált „hagyományos” dzsentrifikációs kritériumok (a státuszszerző erejűnek gondolt földbirtoklás, nemesi cím szerzése, magániskolába járás, parlamenti képviselőség, gentry családba történő beházasodás) pusztán alkalmazása, (különösen, ha csak egy-egy kiválasztott aspektusra koncentrálnunk) könnyen tévútra vezethet a rendkívül komplex, többgenerációs dzsentrifikációs folyamatok érzékelésében és megértésében.

Kellő mértékű érték- és szemléletváltozás (kulturális dzsentrifikáció) bekövetkezte nélkül az „úrinak” tekintett gazdasági tevékenység és életmód jellemzőinek (bizonyos mértékű) felbukkanása meglátásom szerint nem értékelhető valódi elnemesedésként („whole-hearted gentrification”).¹ Az attitűdbeli változások fontosságának felismerése, a helyi szinten operáló, részletes életrajzi vizsgálatok (gyakran a kollektív biográfia) eszközével a kérdéskörben a legtöbbet elmondó kutatók meglátásai² arra készítettek, hogy a legközelebbi rálátást nyújtó részletes családtörténeti vizsgálatok segítségével próbálják meg a dzsentrifikáció összetett jellegéből többet megérteni.

Vizsgálataim során természetesen nem vettem el a korábban sokak által meghatározónak tekintett „hagyományos” kritériumokat (a fent említettek mellett még többek között az örökösödési szokásokat, a filantróp tevékenységet, a házasság révén létrejövő rokoni kapcsolatokat és hatásait), mivel mindezek az életmódot, értékrendet és karriert alapvetően meghatározó tényezők, (amelyeket

1 Lásd részletesen Timár Attila 1998: Kulturális asszimiláció és kettős identitás. A birminghami ipari elit dzsentrifikációja. *Világtörténet* Tavasz–Nyár, 3–21. *Világtörténet* Ősz–Tél, 3–20.; továbbá Timár Attila ismertetése F. M. L. Thompson: Gentrification and the Enterprise Culture Britain 1780–1980 című könyvéről (*Korall* 7–8. 2002. Március 226–231.)

2 Lásd főként Ballard, Phillada 1983: *A Commercial and Industrial Elite. A Study of Birmingham's Upper-Middle Class 1870–1914*. Ph. D. disszertáció. University of Reading.; Berghoff, Hartmut 1990: Public Schools and the Decline of the British Economy 1870–1914. *Past and Present* November, 148–167.; Berghoff, Hartmut, 1991: British Businessmen as Wealthholders, 1870–1914. A Closer Look. *Business History* (33) 2. 222–240.; Berghoff, Hartmut 1995: Regional Variations in Provincial Business Biography. The Case of Birmingham, Bristol and Manchester 1870–1914. *Business History* (37) 1. 64–85.; Thompson, F. M. L. 1991: Desirable properties: the Town and Country Connection in British Society since the late 19th Century. *Historical Research*. 154. 156–171.; Trainor, Richard 1989: The Gentrification of Victorian and Edwardian Industrialists. In: Beier et al (eds.) *The First Modern Society*. Cambridge University Press

azonban csakis együtt van értelme vizsgálni). A családtagok pályafutásai és az üzlet világához fűződő viszonyuk azonban – véleményem szerint – a dzsentrifkáció, a „kulturális azonosulás” talán legtöbbször mutató indikátoraként kiemelt fontosságú vizsgálati szempontok.

Az életrajzi és cégtörténeti adatok által nyújtott alapinformációk csak pusztán vázként szolgálhattak kutatásaimhoz, melyek során igyekeztem fokozottan kihasználni az írott narratív források (pl. magánkiadású családtörténeti dokumentumok, korabeli folyóirat- és újságcikkek, nekrológok) mellett az oral history nyújtotta lehetőségeket is.

Az adatszerű források ugyanis egyrészt nem kínálnak minden esetben elegendő információt olyan, döntő fontosságú kérdésekről, mint például az üzleti szerepvállalás valódi mértéke, illetve bármilyen családi vagy üzleti döntés háttere, családi megítélése. Másrészt a társadalmi státus egyik fontos dimenzióját adó ön- és csoportidentitás kérdésének rekonstruálásában is különösen fontos szerep juthat a „szubjektív források” alkalmazásának. Az énközpontú narratív jellegű források esetében elkerülhetetlen az emlékezéssel együtt járó, általában többszöri újrafarmálódás,³ ennek során születik meg az a történet, amely aztán a történész saját narratívájának részévé válhat. Bár lényegében minden forráshasználat szubjektív – hiszen a kvantitatív jellemzők pusztán felsorakoztatása sem mentes a szándékoltaságtól, nem is szólva értelmezésük szükségszerű egyediségéről –, mégis joggal merül fel a kérdés, vajon az effajta adatközlés felhasználása mennyiben alkalmas arra, hogy a történész eszköztárába kerüljön.

A történeti esemény mint tény fogalmába szervesen beletartozik az események résztvevőinek tapasztalati és élményvilága is, ráadásul jelen esetben egy, az értékrend szintjén is ható folyamat vizsgálatában az egyéni attitűdnek amúgy is komoly szerepe van. A résztvevők által átélt múlt természetesen szubjektív, amelynek csak egy részét lehet adatszerű források segítségével hitelesség szempontjából tesztelni, másik részét csak más, hasonlóképpen szubjektív forrásokkal vethetjük össze. Mivel azonban a „mi is történt valójában” amúgy is gyakran a megfoghatatlan, megragadhatatlan szférájába kerül, a történész nem kívánhat ennél jobb hozzáférési utakat a „hogyan is történhetett” világába.

Az adatközlés (vagy narratíva-adás) evidens szubjektivitása helyett tehát az oral historyt használó történésznek sokkal inkább a forrásalkalmazás mikéntjéért, vagyis saját szerepéért kell felelősséget vállalnia. Mivel egy interjú esetében az emlékezés külső befolyás hatására jön létre, ezért nyugodtan leszögezhetjük, hogy az *minden esetben* irányítóvá válik. Az idegen befolyást nemcsak a folyamat megindításánál lehetetlen kiküszöbölni, egy idegen személy jelenléte, még ha végig néma is maradna, mindenképpen ad egyfajta irányultságot a beszélő beszédfolyamának, a kérdésfeltevés vagy témamegadás pedig óhatatlanul az interjúkészítő által kijelölt mederbe igyekszik terelni a felidézhető emlékaradatot.

3 Az egész témát illetően lásd Gyáni Gábor 2000: Emlékezés és oral history. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 128–145.

Az alábbi interjú esetében az alapvető irányultságot az jelentette, hogy már az elején tudatosítottam interjúalanyaimban, mindenekelőtt az egyes családtagok üzlethez, hivatáshoz, szabadidős tevékenységhez fűződő viszonya érdekel. Interjúalanyaim meglehetősen fegyelmezett magatartása miatt ez mindvégig erőteljesen meghatározta emlékezésük irányát. (Ezzel együtt az emlékezés irányultságát természetesen ebben az esetben sem egyedül a kérdező határozta meg, éppen a folyamat jellegéből adódóan az interjúadó emlékezésének kontrolláltsága sosem lehet teljes.)

A *Chance család* generációinak többé-kevésbé szisztematikus végig vétele során a házaspár (különösen Sir Jeremy) időnként újra rákérdezett, hogy pontosan mire is vagyok kíváncsi. Alapelvárásom tudomásulvétele és emlékezésük összeszedettsége így azt eredményezte, hogy számos esetben már nem is igazán volt szükség tényleges kérdésfeltevésre. A fent említett elvárásom megerősítését szolgáló megnyilvánulásaim beszerkesztését így nem is tartottam minden esetben indokoltnak. Nem úgy a valóban szándékolt (egy-két esetben talán provokáló) kérdéseimet, megjegyzéseimet, amelyek szerves részét alkotják a *saját narratívámmá formált interjúnak*.

Lehetne ugyan állítani, hogy egy effajta interjú inkább magukról az interjúalanyokról, azok gondolkodásmódjáról és értékrendjéről árulhat el sokat, nem pedig azok felmenőinek beállítottságáról. Vagyis amit jelen esetben kaphatunk, az csupán egy idős, jómódú, ám visszafogott életet élő felső-középosztálybeli házaspár értékszemléletének néhány szelete. Nem árt azonban arra emlékezni, hogy amint az egyéni emlékezet szétválaszthatatlan szálakkal kötődik a kollektív jellegű családi emlékezethez, úgy a visszaemlékezők beállítottságát is elkerülhetetlenül meghatározza felmenőik gondolkodásmódja: a saját attitűd (akár felidézve azt, akár csak öntudatlanul), mindig ahhoz képest formálódik ki. Sőt, egyes esetekben az egyéni beállítottságban, mint szövetben, változatlan alakban feslenek fel korábban született értékítéletek szálai. Jó példa erre Lady Cecilia ellentmondást nem tűrő véleménye a munkaerőképzés fontosságáról, illetve annak angliai elhanyagolásának szerepéről a brit ipar Németországgal szembeni lemaradásában. A közvetlen tapasztalatokkal egyáltalán nem rendelkező, vállalatigazgató apját azonban (e tekintetben) nagyra tartó Lady Cecilia szinte bizonyosan édesapja, Hugh Stobart (1896–1981) véleményét visszhangozza, akit egyébként a cég Chance családból származó, utolsó igazán sikeres vezetőjeként rendkívüli módon érdekelt a szakoktatás kérdése, energiái jelentős részét áldozta erre, s oktatásszervezői munkájáért 1945-ben állami kitüntetést is kapott.

Az interjú egy részében mindkét interjúalany jelen volt, így esetenként láthatjuk, hogyan hat egymásra két, párhuzamosan működésbe hozott individuális emlékezet. Általában megerősíteni látszanak egymást, de bizonyos kérdésekben – ha nem is mondanak ellent a másiknak – a különböző nézőpontból felidézett események meglehetősen árnyalt képet rajzolnak. Például Sir Jeremy apjának első világháborús sérülését követő pályafutását illetően Sir Roger állítólagos „baloldali elhajlását” csak Lady Cecilia, (vagyis a menyé) említi, fia, Sir Jeremy hallgat róla.

Különösen figyelemreméltóvá tette az interjút, hogy interjúalanyaim rendkívül érdekes részleteket nyújtanak a család különböző generációinak a dzsentrifikációval, illetve annak következményeivel szembeni eltérő attitűdjeire, amelyek a családi kapcsolatokra is komoly kihatással voltak. Mivel Sir Jeremy és Lady Cecilia érdekes módon elsőfokú unokatestvérek, mindketten saját családjuként mutathatják be a Chance családot. Némiképp eltérő látásmódjuk azonban – melyre később még visszatérek –, ha halványan is, de még tükrözi a korábbi nemzedékekre jellemző családon belüli értékrendbeli különbségeket, amelyek a vagyoni felemelkedés következményeiből fakadtak.

Már a viktoriánus-kori nemzedékek nagyszámú fiútagja közül sem juthatott mindenki számára hely a családi cég vezetésében, valószínűleg nem is tett volna jót, ha hozzáállástól és rátermettségtől függetlenül muszáj lett volna minden fiúnak ott kikötnie. Így Lady Cecilia téved, amikor úgy véli, hogy csak a baroneti (örökölhető lovagi) cím megszerzése, vagyis 1900 után fordult elő, hogy valamilyik fiú nem vett volna részt az üzlet irányításában. Egy baroneti cím megszerzését amúgy is túlzott leegyszerűsítés lenne a dzsentrifikáció szempontjából egyértelmű, éles fordulópontként beállítani. Legalábbis közvetlenül a cím megszerzőjére aligha lehetett már jelentős értékrend-módosító hatással, hiszen az szinte bizonyosan meglehetősen idős korban, gyakran élete alkonyán nyerte el az egyébként jogi értelemben nem nemesi titulust. Az 1880 után már jóval könnyebben elérhető cím azonban még a 20. század első évtizedeiben is elég komoly státusértékkel bírt, így az azt öröklő leszármazottakra gyakorolt hatása igen jelentős lehetett.

A Chance család esetében a harmadik generáció rangidőse, James Timmins Chance (1814–1902) által kiérdemelt cím érdekes módon látszik megosztani a későbbi generációkat. A negyedik generáció két tagjának (akik közül a fiatalabb interjúalanyaim nagyapja volt) karrierjét szemlátomást döntő módon meghatározta, ki örökölte idősebb fiúként a Sir titulust, és ki vihette tovább – másodszülött fiú lévén – a családi üzletet. Az idősebb fiú, Sir William, jó nevű ügyvéd lett, aki a kor egyik sztárépítészével építtetett villát magának Londontól délre. Ráadásul nem kizárt, hogy nemcsak az iparral, hanem még öccsével is megszakított minden kapcsolatot, legalábbis utóbbi vendégkönyve szerint Williamék egyszer sem jártak a Birminghamben maradt testvér otthonában. (A művészi beállítottságúnak mondott William azonban mindezek mellett erősen érdeklődött a szegények lakáskérdése iránt is, több publikációja is megjelent a témában.) Mivel Sir William feleségének nem született gyereke, így a baroneti címet 1935-ben öccse, George idősebb fia Roger (1893–1987) örökölte (ő volt Sir Jeremy apja), míg a kisebbik fiúra (vagyis Lady Cecilia apjára, Hugh-ra), megint csak az üzlet világa várt.

A felemelkedő, dzsentrifikálódó családok fiúsarjainak egy generáción belüli különböző pályáívei, a valószínűleg apai befolyás által ösztökélt, többfelé ágazó karrierpályák persze egyáltalán nem mentek ritkaságszámba. Elegendő csak az egyik legismertebb birminghami gyáros család példájára gondolni, ahol a sikeres vállalkozói karrierjét az 1870-es években feladó Joseph Chamberlain idősebb fia, Austen mindent megkapott apjától, hogy vezető országos politikussá váljon, míg

a kisebbik fiú, Neville számára az üzlet és a helyi politizálás világa volt kijelölve szintériként. Az már csak a sors fura fintora, hogy nem Austen, hanem Neville lett az első Chamberlain a miniszterelnöki székben.

A Chance család esetében azonban nemcsak az eltérő pályáívek ismétlődtek, hanem a fiúk, illetve családjaik közötti nem éppen rózsás viszony is. „Roger és Hugh nem kedvelték egymást, éppúgy, ahogy az apjuk nem jött ki a bátyjával, Sir Williammel.” Interjúalanyaim saját bőrükön is érezhették ezt, hiszen „mi például emiatt gyerekkorunkban egyáltalán nem is ismertük egymást, holott, ugye, unokatestvérek voltunk.” A két, egymásnak hátat fordító világ különállását jól jelzi, hogy Sir Jeremy egész fiatalkorában csak egyszer járt a nagybátyja által vezetett cég telepén. Az a halványan érzékelhető attitűdbeli különbség is, amely a házaspár tagjai között fennáll, teljes egészében szüleik (és felmenőik) gondolkodásmódjának megmaradt lenyomata. Sir Jeremy baroneti címet és szép vagyont öröklő apjától és nem túl tehetős, de úri családból származó, rátarti anyjától nyilvánvalóan némiképp más hangsúlyokkal bíró neveltetést kapott, mint Lady Cecilia menedzser apjától. Lady Cecilia édesanyja ugyan szintén elszegényedett, vidéki úri család sarja volt, és így anyósához és más feleségekhez hasonlóan betölthetett volna ugyan egyfajta „dzsentifikációs szerepet”, ám az ő esetében a Rudolf Steiner-i filozófia mindent meghatározó szerepe túl erősnek bizonyult ehhez.

Érdemes megfigyelni, hogy (az emlékezés erőteljes rendszerező jellegének megfelelően pontos, kronologikus sorrendben felsorolva Sir Roger életének fő eseményeit), a módfelett toleráns Sir Jeremy minden értékítélet nélkül beszél apja „védett, kényelmes, úri életéről”. Lady Cecilia ezzel szemben nem egyszer tesz említést anyósa és apósa „élhetetlenségéről”, valóságtól elrugaszkodott szemléletéről, ami szerinte például abban mutatkozott meg, hogy az anyósáék minden különösebb ok nélkül visszautasítottak egy ölükbe pottyant házat. „Jeremy apjának volt annyi pénze, amennyiből megélt. Dolgozott ugyan, de, érti, nem úgy, hogy minden reggel felkelt időben és munkába ment.” Lady Cecilia apjának munkája ugyanis rendszeresebb, intenzívebb tevékenységet igényelt. A hölgy kifejezetten „sznobellenes” attitűdjét is édesapjától örökölhette, melynek gyökerei minden bizonnyal a családi céget irányító családtagok hozzáállásából származhattak.

Sir Jeremy önmeghatározása egy olyan személyt mutat, akinek nincsenek gondjai saját énje egységének és integritásának biztosításával. A negyedik baronet saját osztályához viszonyítva helyezi el önmagát, nyilvánvalóvá teszi, hogy korai életpályája, iskoláztatása megfelel az úri középosztály módosabb tagjaira jellemző hagyományoknak. (Tulajdonképpen már az is sokatmondó, hogy a hagyomány szót és – bár picit habozva – a „mi osztályunk” kifejezést használja.) Pályája, az üzleti életben befutott karrierje lényegében teljesen megfelel az 1945 után egyre inkább egységesülő „business class” szokványos életpályájának – ekkor az üzleti karrier már nem számított degradálónak.

Ha Sir Jeremy ízig-vérig úri neveltetést kapott is, mentalitása azért végső soron teljesen hasonló lett a pikírt, sznobellenes megjegyzéseket is elengedő feleségéhez. Gondolkodásmódjukat egyfajta meritokrata hozzáállás határozza meg:

ha távolabbi rokonok kerülnek szóba, akkor sem a lovagi címet szerző ágat hozzák elő, hanem a sikeres, tehetséges operaénekes unokaöccsüket emlegetik boldogan. A baroneti címet megszerző ősre, James Timminsre sem mint baronetre, hanem mint Cambridge eminens diákjára, kiváló tudósra és nagylelkű, jótékonykodó polgárra büszkék.

Más baroneti családok ma is élő tagjaival folytatott beszélgetéseim azonban arra engednek következtetni, hogy a baroneti címmel kapcsolatban több más lehetséges viszonyulási mód is kialakulhat, amelyek némelyike nem egy effajta érdecentrikus, teljesítményközpontú értékszemléleten alapult. A baronetséggel, jogi értelemben nem nemesi címmel kapcsolatos identitástudatok távolról sem mutatnak egységes képet: hiszen amíg például Lady Ceciliának már szóhasználata is mutatja, hogy egy percig sem feledték a baroneti réteg és a tényleges arisztokrácia közötti különbséget, addig más interjúalanyaim valószínűleg szívesen elfeledkeztek volna erről, vagy legalábbis nem tartották fontosnak hangsúlyozni. Egyik (ügyvéd) beszélgetőtársam (akinek nem közvetlen felmenője nyerte el annak idején a baroneti címet, és az soha nem is került át az ő águkba), ugyan nyilvánvalóan tisztában volt mindezzel, ahhoz azonban mégis határozottan ragaszkodott, hogy a családban valójában az ő közvetlen felmenőjének ajánlották fel először a címet. Arra ugyanakkor képtelen volt magyarázatot találni, hogy a dédnagypapa miért utasította vissza ezt, ráadásul az egész epizódot semmilyen más forrás nem támasztotta alá. Más esetben a Sir titulus használatának lehetősége, a baroneti almanachokba történő bekerülés mérhetetlen büszkeségre ösztönözhet egy teljesen átlagos középosztálybeli életet élő nyugdíjas testnevelő tanárt, aki nem bánja, hogy felmenői éppen a címen vesztek össze, és örül annak, hogy van fiúgyermek, aki az ő halála után is az előkelő titulus viselőjeként húzhatja ki magát.

Az interjúk tehát az egyéni identitás különböző dimenzióihoz is kulcsot jelenthetnek. Sir Jeremy és Lady Cecilia vallomása pedig a dzsentrifikáció kutatója számára azért is érdekes, mert a különböző hozzáállások, életpályák némiképp meglepő ismétlődésének felelevenítésével különösen plasztikus módon mutatható be a dzsentrifikáció mint folyamat bonyolult jellege, gyakorta kiszámíthatatlan útjai. A történetíró feladatának ellátásában, az általa legvalószínűbbnek gondolt történet megjelenítésében, elbeszélésében bizonyos esetekben kár lenne nem felhasználni az effajta forrás nyújtotta segítséget.

Interjú Sir Jeremy Ffolliott Chance-szel és Lady Cecilia Chance-szel

A CHANCE CSALÁD

Interjúalanyaim, Sir Jeremy (szül. 1926) és Lady Cecilia Chance (szül. 1928) az egyik legjelentősebb birminghami gyáros család leszármazottai. A Chance család karriertörténetének kezdeti szakasza igazán jellemző: eredetileg worcestershire-i yeoman család volt, amely az 1770-es években Birminghambe költözött és ott vaskereskedést nyitott. Hamarosan kapcsolatba kerültek a Bristol közeli Lucas családdal, akik már több évtizede üvegyártással foglalkoztak, és közösen létrehoztak egy üvegyárat a Birmingham melletti Smethwickben. Az üzleti viszonyt a korban gyakran előforduló módon házassági kapcsolattal is megerősítették. Az alapító William Chance I (1749–1828) fiai közül a legidősebbre, Robert Lucasra (1782–1865) hárult a legnagyobb felelősség a cég továbbvitelében, bár a Birmingham vezető kereskedőjeként ismert, 1830-ban már városi elöljárónak választott öccse, William II (1789–1856) is élete végéig gondot fordított a cég bevételeire. A család vagyoni gyarapodását jelzi, hogy William II a század közepén már Birmingham 10 legvagyonosabb polgára közé tartozott, az anglikán Chance-ek társadalmi állásáról és ambícióiról pedig sokat elárul az a tény, hogy 1825 és 1870 között nem kevesebb, mint 6 fiú járt a fizetős dél-angliai magániskolák valamelyikébe. (A Midlands gazdag üzletemberei majd általában csak az 1870-es évektől kezdték *public school*okba küldeni gyerekeiket.) A század közepén Chance-ék gyártották az 1851-es londoni Great Exhibitionnak otthont adó Chrystal Palace üvegének nagy részét, ekkor néhány éven belül megtriplázódott a foglalkoztatott munkások száma, az 1852-es 1200 alkalmazott kivételesen magasnak számított a nagyon sokáig kisüzemi formák által dominált birminghami iparban. A cég 1889-ben korlátolt felelősségű vállalattá alakult, a család egyes tagjai még az ötödik generáció idején, a 20. század második harmadában is aktív szerepet vállaltak az üzletben.

AZ INTERJÚ

Az itt közölt interjú 2001 tavaszán készült interjúalanyaim otthonában, a walesi Criccieth-ben. A szükségesnek vélt tematikus csoportosítás viszonylag kevés szerkesztést igényelt. A zárójeles magyarázó jegyzetek az interjúkészítőtől származnak.

A harmadik Chance-generáció

A főként az 1810-es és 1820-as években született harmadik generáció 13 fiútagjából öten áldozták életük nagy részét a cégnek. Közülük az egyik legfontosabb James Timmins Chance (1814–1902), aki 1900-ban baroneti címet kapott, amely nem jogi nemesség, hanem egyfajta örökölhető lovagi cím. Sir James Timmins interjúalanyaim dédnagyapja volt. – T.A.

Sir Jeremy: Sir James Timmins kiváló matematikus volt, eminens tanuló Cambridgeben, azonban félbehagyta tudományos pályáját, mivel visszahívták a családi céghez. Főleg a világítótornyok érdekelték, amikből egyébként sosem származott profit. A munkának mindig is a tudományos oldala érdekelte a legjobban.

Lady Cecilia: Könnyen lehet, hogy James Timmins legszívesebben tudományos karriert futott volna be, de a körülmények ezt megakadályozták. Érdekes módon, úgy tűnik, hogy nem volt anyagi ember, nem érdekelte az ingatlanszerzés. Tudja, amikor Angliában az emberek meggazdagodnak, vesznek maguknak egy nagy vidéki házat, földbirtokossá válnak és elfelejtik, hogy üzletemberek voltak. De James Timmins nem tett ilyet. Bérelt egy nagy házat Sutton Coldfieldben [az egyik legelőkelőbb birminghami előváros– T.A.], aztán Londonba költözött. Nyilvánvalóan megtehetette volna, hogy a környék egyik tekintélyes földesurává válik, de nem akart, nem érdekelte.

□ *Nem volt egy háza a tengerparton is?*

Lady Cecilia: De, öregkorában Hove-ba, Brighton mellé költözött. [...] Persze ő rendkívül tekintélyelvű volt a családjával szemben. Nagy családja volt, sok lány [egészen pontosan 7– T.A.], de csak ketten mentek férjhez, egy pedig meghalt fiatalon. Aztán itt van még egy dolog, ami jellemző volt a korra: az egyik lány némi képp megőrült. Hogy valójában csak frusztráció és düh tombolt-e benne, nem tudom, de berakták egy otthonba, és attól a naptól kezdve nemlétezőnek tekintették a családban, mert bizony nagy szégyennek számított egy ilyen családtag. A lány ott is maradt, amíg meg nem halt. De a nagynéném, apám húga, egyszer meglátogatta őt az otthonban. És tudja mit? Könnyen lehet, hogy igazából nem is volt semmi komoly baja. [...]

Az egyik férjhez ment lány apja, vagyis James Timmins halála után talált meg egy olyan levelet, amiben egy fiatalember évekkal korábban azt kérdezte, hogy udvarolhatna-e neki. A lány pedig erről semmit sem tudott.

A legfiatalabb lánynak, Marian néninek [meghalt 1950-ben, körülbelül 90 évet élt – T.A.] emlékszem, volt saját komornája, még a második világháború alatt is, és sehová sem ment nélküle. Még a háború idején is ragaszkodott ahhoz, hogy átöltözzön a vacsorához. Annnyira hozzá volt szokva ahhoz, hogy a szolgálója öltöztesse, hogy egyedül képtelen volt felöltözni. A pártában maradt lányok esetében persze szó sem lehetett arról, hogy munkába álljanak. Otthon kellett maradniuk az anyjuk mellett. A hét egyik délutánján otthon ültek és csak várták a látogatókat. Iszonyatosan unalmas életük lehetett. [...]

Fred bácsi [James Frederick Chance (1856–1938), James Timmins három fia közül a legfiatalabb – T.A.] és két lánytestvére a nagy londoni házban élt. És Fred bácsi írta a legunalmasabb naplót, amit valaha is olvastam. [...]

□ *Fred bácsi megírta a cég történetét* [A History of the Firm of Chance Brothers and Co. magánkiadás, London, 1919.], és ő volt a *Royal Historical Society* alelnöke is. Mit csinált ezen kívül?

Lady Cecilia: Lehet, hogy ügyvédnek tanult, rémlik, hogy valamilyen társaságnak a titkára volt, de soha életében nem volt munkája. [1938-as halálakor 178 ezer fontos vagyont hagyott maga után. – T.A.]

A negyedik generáció

– Sir William Chance (1853–1935). Sir James Timmins Chance elsőszülött fia, a baroneti cím örököse. Felesége Julia Strachey (1864–1949). Gyermeük nem született.

– George Ferguson Chance (1854–1933). Sir James Timmins másodszülött fia, 1878-tól 1919-ig a vállalat vezetői közé tartozott, 67 évesen visszavonult, majd két évvel később néhány évre még visszatért a cég vezetésébe. Interjúalanyaim nagyapja. Felesége Mary Stobart. – T.A.

Sir Jeremy: William volt az idősebb fiú, nem volt köze soha az üzlethez. Ügyvéd lett [barrister – T.A.].

Lady Cecilia: Mint idősebb fiú, tekintélyes jövedelme volt, Surrey-ben élt és a kor egyik sztárépítészé [Edward Lutyens – T.A.] tervezte a házat, amit The Orchardnak hívtak. De érdekelt a szegények problémái, a lakáskérdés. Azt hiszem, úgy érezte, hogy a nemesség kötelez: ha neked sok van, akkor sokat adhatsz másoknak. Persze, ekkoriban a család már gazdag volt, és tekintélyes vidéki családok társaságában forgott.

□ *Vettek nagyobb birtokokat?*

Lady Cecilia: A Chance-ek soha nem vettek nagyobb földeket. Apám [Hugh Chance, Sir Roger öccse – T.A.] vett ugyan néhány farmot, amelyek ahhoz a házhoz tartoztak, ahol gyerekkorunkban laktunk, de ő igazából csak egy kis földet akart a ház körül.

William, miután eladta a The Orchardot, vett egy másik házat Sussexben [szintén Dél-Anglia – T.A.], és azt Jeremy apjára akarta hagyni, de a feleségének nem tetszett a ház, így aztán nem fogadták el. Megjegyzem, mindketten [Sir Roger és felesége – T.A.] teljesen „nem evilágiak” voltak, [úgy érti, hogy nem álltak két lábbal a földön – T.A.], és emiatt nem fogadták el.

Sir Jeremy: William felesége, Julia Strachey teljesen másfajta családból származott. Gazdag, híres, részben művészcsalád. [Julia Strachey apja, Henry Strachey például (1816–1912) egy baronet fia, ezredes és Tibet kutató volt – T.A.] Unokatestvére volt Lytton Strachey, az *Eminent Victorians* szerzője. Julia Strachey tervezte a The Orchard kertjének szobrait, mivel szobrász volt. [...]

□ *Mi történt ezzel a házzal?*

Lady Cecilia: Nem tudjuk, hogy William kinek adta el. De most egy nagyon híres tulajdonosa van, bár ön még talán nem hallott róla, egy konzervatív politikus, Jeffrey Robinson. Az, aki néhány éve pénzt kölcsönzött Mandelsonnak, hogy az házat tudjon venni. [Ezen ügy miatt kellett Peter Mandelsonnak, Tony Blair egyik legközelebbi bizalmasának, a *New Labour* emblematikus figurájának – először, de nem utoljára – távoznia a kormányból. – T.A.] Nos, mi tudtunk erről a házról, hiszen minden Lutyensről szóló könyv ír róla. Úgy gondoltuk, érdekes lenne látni a házat. [...] Vannak barátaink arrafelé, [...] tőlük tudtuk meg, hogy kié most a ház. Jeremy írt neki, mire Jeffrey Robinson: „Hát ez remek! Muszáj eljönniük ebédre!” [...]

Surrey akkoriban kezdett benépesülni, fontos, hogy volt vonat, mivel így be lehetett járni Londonba. Kevés autó volt még akkoriban. [...]

Igen érdekes, hogy ahogy Hugh és Roger [interjúalanyaim szülei – T.A.] nem jöttek ki jól egymással, úgy George [Lady Cecilia és Sir Jeremy nagyapja, Roger és Hugh apja, Sir James Timmins fiatalabb fia, aki továbbvitte az üzletet – T.A.] és William [George bátyja, a baroneti cím örököse, akinek nem születt fia – T.A.] sem voltak jóban, vagy legalábbis ezt gyanítjuk. Van itt nekünk valahol egy könyv, amiben George és felesége minden látogatójukat feljegyezték. [...] William és Julia egyszer sem jártak náluk [legalábbis a vendégkönyv tanúsága szerint – T.A.], és úgy sejtem, nem néztek jó szemmel egymásra. George, aki nagyon keményen dolgozott a cégnél, és a művészi beállítottságú William. [...] Én azt hiszem, William teljesen unalmasnak találta a gyárban dolgozó George-ot. [...] Valami hasonló történt a mi apáink esetében is. [...] A történelem ismétli önmagát. [...]

Ugyan George is nagy házban lakott, nagy ház volt, de nem olyan nagy, kúria jellegű.

Sir Jeremy: Íme a Blackmore Park House, amit George és felesége bérelt az első világháború előtt, és íme a szolgák. [Egy legalább 15 főt ábrázoló fényképet mutat – T.A.] Ez a kép 1915-ben készült. A főkomornyik nincs is rajta, mert behívták a se regbe. [Sorolja – T.A.] Főkertész, a vadászatért felelős erdőmester, sofőr, a sofőr felesége, szobalányok. [...] A háborúban sok szolgát nélkülözniük kellett. De aztán megint körülbelül ugyanennyi volt. Ebből a szempontból ez a háború nem olyan volt, mint a második világháború. Az nagyon sok mindent megváltoztatott. [...]

Lady Cecilia: Na persze, ez most így soknak tűnik, de ha az ember arisztokrata volt, akkor háromszor ennyi szolgája volt. Na persze [mutatja a fényképet – T.A.], ez se számított azért rossznak. De hát ugye ezt azért is csinálták, hogy a lányuk megismerkedhessen helyes fiatal férfiakkal, csak hát a lány mégsem ment férjhez sosem.

□ *Messze volt Birminghamtól?*

Lady Cecilia: Nem, könnyen be lehetett jutni Birminghambe vonattal. [...] [Így George be tudott járni dolgozni. – T.A.]

Persze, számukra a háború elég tragikusan alakult. A legidősebb fiuk, Jeremy apja elvesztette az egyik lábát, és amikor leszerelt, elég baloldali beállítottságú lett egy darabig, a *London School of Economics*ba ment, és azt hiszem, egy kicsit láza-

dó lett. A középső fiú [Lady Cecilia apja – T.A.] három évig hadifogságban volt és komolyan megbetegedett. A legfiatalabb pedig, a család kedvence, 18 vagy 19 évesen elesett a háborúban. [...]

A Chance vállalat

Sir Jeremy: A vállalat paternalisztikus volt, a munkások oktatását, támogatását a szívükön viselték. Mindig komoly adományokat adtak a városi közösségnek, minden elképzelhető közhasznú kezdeményezést támogattak. [Filantróp tevékenységük mértékét jellemzi, hogy James Timmins például 50.000 fontot adott a birminghami egyetem *Chance Mérnöki Iskolájának*, 1894-ben pedig 34.500 fontos adományából hozták létre a nyugat-smethwicki parkot. – T.A.]

Lady Cecilia: A munkások ragaszkodtak a céghez, noha a bérük nem volt annyira magas, [...] a családiasság érzete miatt. [...] A Chance-ek saját iskolát is alapítottak a munkásaiknak, az 1840-es vagy 1850-es években. Ez nagyon fontos volt, mert mint bizonyára ön is tudja, a 19. század végére Nagy-Britannia hátrányba kerülése Németországgal szemben részben amiatt volt, hogy a németek jobban figyeltek a munkásaik iskoláztatására.

□ *Ezt azért vannak, akik vitatják.*

Lady Cecilia: Én úgy gondolom, hogy igaz. Az osztályérzet [„class feeling” – T.A.] nem engedte meg, hogy túlságosan sokáig iskoláztassák a tömegeket, mert attól féltek, hogy ettől elbáznák magukat.

Az ötödik generáció I.

Sir Jeremy szülei:

Sir Roger James Ferguson (1893–1987), harmadik baronet. George Ferguson Chance (1854–1933) elsőszülött fia, a második baronet, Sir William Chance (1853–1935) unokaöccse; felesége Mary Rowney. – T.A.

Sir Jeremy: Apám előbb Oxfordban járt egy előkészítő iskolába, majd Etonben. A fiatal úriemberek védett, kényelmes életét élte. Vidéken nőtt fel amúgy, Worcestershire-ben, apjának akkoriban ott volt háza. Lovak, vadászat, vidéki sportok. Közvetlenül az első világháború előtt Cambridge-be ment, magával vitte a lovát is, és istállót bérelt neki. Nagyon szeretett lovagolni és jó lovas volt, a hadsereg helyi lovas egységének [*Territorial Cavalry Regiment* – T.A.] is tagja volt, részt vett az első világháború első szakaszában. 1917-ben aztán súlyosan megsebesült, amputálni kellett az egyik lábát. Fizikai állapota miatt nem végezhetett semmilyen aktív, mozgást igénylő tevékenységet, így a *London School of Economics*-ra ment, ahol filozófiát tanult. Itt doktorált, a doktoriját publikálták is, így aztán író és újságíró lett. Karrierje nagy részében író és újságíró maradt, soha semmilyen kapcsolata nem volt az üvegyártással. Így mi is úgy nőttünk fel, hogy semmilyen kapcsolatunk nem volt az iparral. Azt hiszem, egész fiatal koromban csak egyszer voltam Smethwickben [az ekkor már a nagybácsi, a későbbi após által vezetett *Chance Bros.* telepén – T.A.]. Szóval, teljesen más világ-

ban éltünk. Sokfelé laktunk, de általában London környékén, Dél-Angliában, mivel apámat Londonhoz kötötte a munkája.

Apámat röviddel a második világháború előtt a berlini követség sajtóattaséjává nevezték ki, így egész családnk Berlinbe költözött, én és a testvéreim iskolába is jártunk ott. [...] Apám mindig élvezettel emlegette azt a sztorit, ami persze nem biztos, hogy így történt. Egyszer Hitlerrel tárgyalt, és ahogy beszélgettek, kiderült, hogy az első világháború egy szakaszában mindketten ugyanazon a fronton harcoltak, konkrétan egész közel egymáshoz. Ahogy erre rájöttek, apám szeretett volna elsütni egy poént. Valami olyasmit akart mondani, hogy: „Még jó, hogy nem lőttem Önre akkor!”, de ehelyett valami olyasmit sikerült mondania, hogy: „Milyen kár, hogy nem lőttem le annak idején!” Ha-ha. Hát, apám szerint ez történt.

Amikor kitört a háború, apám persze eljött Berlinből, [valójában Sir Roger 1938-ban szolgált Berlinben – T.A.] hazajöttünk, a Légvédelmi Minisztériumban dolgozott egy darabig, aztán pedig gazdálkodni kezdett. Úgy gondolta, jó a családnak, ha vidéken vannak. Sokszor költöztünk. Gyermekkorom, fiatal korom nagy része vidéken, vidéki birtokokon zajlott, amíg be nem vonultam a haditengerészetbe. Szóval, mi távol álltunk az üzlet világától.

Sir William házassága [1884 – T.A.] idején az üzleti világ valahogy alacsonyabb rendű dolognak számított. Biztosan tudom, hogy nagyanyám [George Ferguson felesége, Sir William sógornője, Mary Stobart – T.A.] így vélekedett. Ő egy yorkshire-i lelkészcsaládból származott, értelmiségi család, semmilyen kapcsolatuk nem volt az iparral. Ő biztatta nagyapámat arra, hogy egy nagy vidéki birtokot vegyen az első világháború előtt, és hogy elvigye a családot az ipartól és a várostól. Nagyanyám mindezt a családi háttére miatt tette, a neveltetése és az iskoláztatása miatt.

Az én anyám [Mary Rowney – T.A.] is pontosan ilyen volt. Apámnak ugyan semmilyen kapcsolata nem volt az üzlettel, de ha lett volna, anyám soha nem nézte volna azt jó szemmel. Ő képzett középosztálybeli [„professional” – T.A.] családból származott, apja jól menő orvos volt, semmilyen kapcsolatuk nem volt az üzlet, az ipar világával. Az orvostudomány, a művészetek érdekelték őket, nagybátyám is művész volt. És hát, tudja, ez volt az egyik ok, ami miatt ezek a Chance-ek eltávolodtak az ipar világától.

Lady Cecilia: Szerintem a feleségek voltak a sznobok.

Sir Jeremy: Na igen, de hát így voltak nevelve.

Lady Cecilia: Na igen, Jeremy anyja egy szegény, de jónak és tiszteletreméltónak számító katonacsaládból való volt. [...] Ugyanebben az időben a gyárosok kezdtek gazdagabbá válni, mint az olyan hivatások képviselői, mint például az orvosok, akik lenézően tekintettek az üzletre. Ez Németországban teljesen másként volt. A sznobság, tudja... az volt a hibás. [...] Szerintem a baroneti cím megszerzése sok mindent megváltoztatott. A cím megszerzése után fordult elő, hogy valaki nem vett részt a családi üzlet irányításában. [Valójában már 1900, vagyis a baroneti cím megszerzése előtt is sok fiú életpályája fordult más irányba. Persze, mindannyiuknak valószínűleg nem is igen lett volna hely a cég vezetésében. – T.A.] A baroneti cím megváltoztatta a dolgokat, mondhatnám úgy is, hogy rossz irányba változtatta meg a dolgokat.

Az ötödik generáció II.

Lady Cecilia szülei:

Hugh Stobart (1896–1981), George Ferguson Chance másodszüllött fia, Sir Roger öccse, aki tovább vitte a családi céget; 1945-től Sir Hugh Stobart (lovagi címet kapott), felesége Cynthia Baker-Creswell – T.A.

Lady Cecilia: Nem hiszem, hogy apámnak szüksége lett volna bármilyen különösebb bátorításra ahhoz, hogy az üvegipart válassza, szerintem természetesnek vette ezt, és érdekelte is a dolog, hiszen mérnök volt. Azt hiszem, az apja, George, igen jó üzletember lehetett. Apám eleinte minden áldott héten írt neki és nagyon sok tanácsot kapott tőle.

Apám lovagi címet kapott, mert nagyon érdekelte az oktatás kérdése, a worcestershire-i megyei önkormányzat oktatási bizottságának is elnöke volt. [...] A lovagi címet az oktatási munkájáért kapta, nem az üzlet miatt. Mindig is nagyon érdekelte a szakoktatás.

□ *Volt érdekeltsége másik cégben?*

Lady Cecilia: Igazgatótanácsi tagja volt egy kis birminghami cégnek. [...] Az elnök-vezérigazgató régi barátja volt. [...] Hobbija pedig a vadászat és az íjászat volt.

Anyám vidéki, nemesi családból származott. Anyám apja nagyon gazdag volt, több ezer acrenyi birtoka volt Northumberlandben. Anyámnak két fiú- és egy lánytestvére volt, na meg nagyapámnak volt két házasságon kívül született lánya is. Anyám szülei csúnyán összevesztek, és külön költöztek. Nagyapám vette magához az idősebbik fiút, John-t, nagyanyám pedig a fiatalabbat, Joe-t és a két lányt. Igazából sosem derült ki, de mielőtt nagyapám meghalt, kitagadta az idősebbik fiát, semmit sem hagyott rá. A fiú a haditengerészetnél szolgált, és a háború alatt baleset érte és megfulladt. [...] Azt hallottam az egyik unokatestvéremtől, hogy talán homoszexuális volt. Ha ez igaz volt, akkor ez lehetett a kitagadásának az oka. És hát a nagyapám igen gonosz ember volt. Így amikor meghalt, a hatalmas birtokot egy távoli unokatestvér örökölte, anyámnak és nagyanyámnak semmi se maradt, és Joe nagybátyámat is egész életében bántotta a dolog. Ő egyébként hivatásos tengerész lett, és ő volt annak a hajónak a parancsnoka, amelyik a második világháborúban elfogta az Enigma-kódot szállító német tengeralattjárót. [...]

Anyám gyönyörű volt, és apám már a harmadik találkozásukkor megkérte a kezét. Gyakorlatilag nem is ismerték meg egymást, amikor összeházasodtak [1926-ban – T.A.]. Nagyon sokat veszekedtek, majd 30 év után elváltak. Apámat nagyon megviselte anyám természete, noha ő maga sem volt egy nagyon könnyű ember. [...]

Nem tudom, hallotta-e valaha Rudolph Steiner osztrák filozófus nevét? Nem? Na, mindenesetre anyám teljesen az ő hatása alá került. [Rudolf Steiner (1861–1925) az antropozófia néven ismert elmélet megalkotója, amely főleg az első világháború előtt és után terjedt el német értelmiségi körökben. Steiner nevelélmélete adta az ún. Waldorf-iskolák elméleti alapját. – T.A.] Steinernek mindenféle furcsa tanításai voltak és az apám nem állhatta ezt, és ez volt az egyik oka a családon belüli bajoknak. [...] Így aztán a család tartott ugyan partikat, de azt hiszem anyám miatt ez nem ment olyan könnyen. Elég jól ismertük a Chamberlaine-

ket [Joseph Chamberlain családja, akik eredetileg csavargyárosok voltak Birminghamben – T.A.], a Cadburyket [kvéker csokoládégyárosok – T.A.], és Wilsonékat. Emlékszem, gyerekkoromban összejártunk a Cadbury és a Wilson gyerekekkel. [...]

Bátyám Dél-Afrikába ment és nagyon sikeres üzletember lett. Követnie kellett volna apát az üvegiparba, de nem így tett, és ez részben az otthoni rossz légkör miatt alakult így. Azt hiszem, apám szerette volna, ha a bátyám beszáll az üvegyár vezetésébe. Én magam 10 éves koromban bentlakásos iskolába mentem, majd 17 évesen elmentem otthonról, mert annyi gond volt ott. [...]

Roger, Sir Jeremy apja és az én apám nem kedvelték egymást, éppúgy ahogyan az apjuk, George sem jött ki a bátyjával, Sir Williammel. Én és a férjem például emiatt gyerekkorunkban egyáltalán nem is ismertük egymást, holott, ugye, unokatestvérek voltunk. Úgy tűnik, ugyanaz a fajta nézeteltérés ismétlődött meg, ami az előző nemzedéknél. [...] Jeremy apjának volt annyi pénze, amennyiből megélt. Dolgozott ugyan, de nem úgy, hogy minden reggel felkelt időben és munkába ment. Jeremy anyja pedig teljesen „nem evilági” volt.

A hatodik generáció képviselője:

Sir Jeremy Chance, negyedik baronet, (szül. 1926); apja másodszületett fia, bátyja nem élte túl az apját – T.A.

Sir Jeremy: Én magam is magániskolába jártam. Ami azt illeti, abban az időben, a mi, hát mondjuk úgy, hogy a mi osztályunkhoz tartozók számára, hagyomány volt, és olyan vagyoni helyzetben, mint amiben mi voltunk, apám megtehetette, hogy bentlakásos magániskolába küldjön. Én a skóciai Gordonstounba jártam, ahová egyébként Fülöp herceg is járt, aztán Oxfordba mentem, majd jött a haditengerészet. Aztán, mivel volt kapcsolatom a gazdálkodással, úgy döntöttem, hogy a mezőgazdasági gépgyártásban csinálok karriert. Pályám nagy részét ott is töltöttem, [a *Massey-Fergusonnél* – T.A.]. *Massey-Ferguson* gyártja, nos, talán, még az Önök országában használt traktoroknak is a nagy részét. Nem? Na, jó, mindenesetre a *Massey-Ferguson* traktorok és más mezőgazdasági gépek nagy volumenű gyártója, a világ minden részére exportálnak. Amikor én csatlakoztam, még brit cég volt, és aztán beleolvadt egy nagy kanadai cégbe, a *Massey-Harris*be.

A feleségem mindig azt mondja, hogy az üvegiparba kellett volna beszállnom, ha-ha, de én nem vagyok mérnök, *public relation*sszel foglalkoztam. Nem lett volna rossz ugyan beszállni a családi üzletbe, de a dolog technikai oldala aligha lett volna az erősségem.

Lady Cecilia: Képzelve, a fiunk iskolaigazgató.

Sir Jeremy: Művészettörténetet tanít.

Lady Cecilia: Ő egy frusztrált művész, aki tanít.

Sir Jeremy: De ez a fajta érdeklődés anyám oldaláról származik, ez a tehetség onnan jön.

Lady Cecilia: Hmm, na igen. Nem a Chance családból, az biztos.

Sir Jeremy: Nem, a Chance család, hogy úgy mondjam, kissé filiszteus [„philistine” – T.A.] volt, nem érdekelték őket a művészetek, sokkal inkább a praktikus, műszaki kérdések.

Az interjút készítette: *Timár Attila*

A Chance család egyszerűsített családfája

